

ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ АДМІНІСТРАТИВНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ ТА ЇХ ВИРІШЕННЯ

Постановка проблеми. За загальним правилом особа, яка вчинила адміністративне правопорушення має бути притягнута до адміністративної відповідальності.

Відомі життєві ситуації, коли для захисту своїх прав та інтересів, а також для відвернення небезпеки та інших негативних наслідків, особам доводиться заподіювати шкоду фізичного або матеріального характеру. Оскільки такі вчинки за зовнішніми ознаками схожі із адміністративними правопорушеннями, висновок про їхню правомірність чи протиправність вимагає детального дослідження обставин, за яких вони були вчинені. Регулює такі ситуації окремий інститут адміністративного права – обставини, що виключають адміністративну відповідальність.

Метою статті є з'ясувати обставини, що виключають адміністративну відповідальність та визначити проблеми їх застосування і запропонувати пропозиції щодо удосконалення їх правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичною основою дослідження обставин, що виключають адміністративну відповідальність стали праці відомих українських та зарубіжних вчених: Р. Я. Зайця, В. К. Колпакова, С.Д. Т.О. Коломоець, В.К. Князева, В.В. Леня та інших. Особливо треба відмітити цикл статей Р.Я. Зайця, які присв'ячені інституту адміністративного права - обставинам, що виключають адміністративну відповідальність.

Виклад основного матеріалу. КУпАП до обставин, що виключають адміністративну відповідальність відносить крайню необхідність, необхідну оборону та неосудність.

Не дивлячись на важливість цього інституту в сучасному адміністративному праві та в КУпАП відсутні визначення поняття «обставин, що виключають адміністративну відповідальність».

Відповідно ст. 17 КУпАП особа, яка діяла в стані крайньої необхідності, необхідної оборони або яка була в стані неосудності, не підлягає адміністративній відповідальності [1].

До поняття обставин, що виключають адміністративну відповідальність, висувається ряд вимог.

По-перше, обставини виражаються через певні вчинки людей, а, отже, цілком логічно виявити саме ті їх специфічні ознаки, які характеризують ці вчинки, передусім, із зовнішнього боку, дозволяючи тим самим виділити їх з усієї маси здійснюваних соціально-правових вчинків, що не мають відношення до предмета дослідження.

По-друге, зважаючи, що дані вчинки знаходяться у сфері права, обов'язковими ознаками їх загального поняття є ознаки юридичної форми. По-третє, враховуючи, що дані обставини знаходяться в сфері адміністративного права, варто виділити їх адміністративно-правові наслідки [2, с. 283].

Перш ніж ми розпочнемо аналізувати названі обставини, визначимо ознаки, які їх характеризують.

В своєму дисертаційному дослідженні Р.Я. Заяць визначив основні та специфічні ознаки, які характерні для обставин, що виключають адміністративну відповідальність.

Основні ознаки, які характерні для всіх обставин, що виключають адміністративну відповідальність: зовнішня схожість свідомого (несвідомого) і вольового (невольового) вчинку людини з тим або іншим адміністративним правопорушенням; квазінеправомірність цих обставин так як вони не втрачають власної суспільної шкідливості і протиправності діяння, але визнаються правомірними; регламентованість адміністративним законодавством; особливі правові наслідки, які настають при наявності обставин, що виключають адміністративну відповідальність.

Специфічні ознаки, яка характерні лише для крайньої необхідності та необхідної оборони. Такими ознаками є: суспільно-корисність крайньої необхідності та необхідної оборони; соціально-допустимість крайньої необхідності та необхідної оборони [3, с. 17].

Враховуючи названі ознаки Р.Я. Заяць пропонує таке визначення: «під обставинами, що виключають адміністративну відповідальність слід розуміти квазінеправомірні, свідомі (несвідомі) і вольові (невольові) вчинки, передбачені адміністративним законодавством, що характеризуються суспільно-корисністю та соціально-допустимістю (крім неосудності), внаслідок яких особа не підлягає адміністративній відповідальності» [2, с. 285].

Квазінеправомірні вчинки він пояснює, як би неправомірні, але в то й же час, по суті, вони правомірні, відповідно до норм права.

Обставини, що виключають адміністративну відповідальність, утворюють собою певну сукупність.

Інститут крайньої необхідності покликаний сприяти підвищенню соціальної активності учасників суспільних

відносин, є гарантією правового захисту людини, що бере участь у запобіганні шкоди правам громадян, інтересам держави й суспільства.

Джерелами загрозової небезпеки у разі крайньої необхідності, зокрема можуть бути стихійні явища – повені, пожежі, землетруси тощо, дикі або домашні тварини, наприклад під час їхнього нападу на людину; джерела підвищеної небезпеки, наприклад несправна автомашина; людина, що заподіює або загрожує завдати шкоди охоронюваним законом інтересам [4, с. 39].

Шкода, заподіяна в стані крайньої необхідності, повинна бути менш значною, ніж відвернена шкода. Заподіяння шкоди, рівної тій, що могла бути спричинена, або шкоди більшої, не може бути виправдана станом крайньої необхідності. Зокрема не можна рятувати одне благо за рахунок заподіяння шкоди рівноцінному благу. Питання про те, яку шкоду вважати більш значною, а яку менш, є питанням факту й вирішується в кожному конкретному випадку залежно від конкретних обставин справи. В основу оцінки шкоди заподіяної й шкоди відверненої повинні бути покладені як об'єктивний, так і суб'єктивний критерії, проте визначальним має бути об'єктивний критерій.

У законі немає вказівки на те, щоб заподіювана шкода була найменшою з усіх можливих, ця шкода лише повинна бути менш значною порівняно із відверненою.

Наведемо декілька прикладів, коли особа, може бути визнаною, що вона діяла в стані крайньої необхідності. Наприклад, розбивання віконного скла автобусу для забезпечення евакуації пасажирів під час пожежі формально утворює склад правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 119 КпАП, яка встановлює відповідальність за пошкодження внутрішнього обладнання та скла автобусів, маршрутних таксі, тролейбусів або трамваїв [1].

Проїзд на заборонний сигнал світлофора, який здійснено з метою уникнути зіткнення з пішоходом, що порушує правила дорожнього руху, формально утворює

склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 122. Для ліквідації пожежі може виникнути необхідність у псуванні або забрудненні сільськогосподарських та інших земель (ст. 52 КпАП) [1].

Оскільки зазначені дії вчиненні для усунення небезпеки, яка загрожує охоронюваним законом інтересам, ця небезпека не може бути усунута іншими засобами, а заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена, ці дії не можуть вважатися адміністративними правопорушеннями.

Досліджуючи крайню необхідність, як обставину, що виключає адміністративну відповідальність Р. Я. Заяць пропонує для зміцнення правопорядку доповнити ст. 18 КупАП частиною другою такого змісту: «Не підлягає адміністративній відповідальності особа дії якої були спрямовані на запобігання небезпеки, але не досягли своєї мети і шкода була завдана, незважаючи на зусилля особи, яка добросовісно намагалася її уникнути» [5, с. 202].

Наступною обставиною, що виключає адміністративну відповідальність законодавець називає необхідну оборону. Вона є важливим правовим інститутом, який виник разом з появою держави і права та розвивався в залежності від цілого ряду умов державного та соціального характеру. Необхідна оборона – це правомірним захист правоохоронюваних інтересів особи, суспільства або держави від суспільно небезпечного посягання, зумовлений необхідністю його відвернення або припинення шляхом заподіяння тому хто посягає шкоди, що відповідає небезпеці посягання й обстановці захисту [6, с. 229].

Згідно ст. 19. необхідна оборона не є адміністративним правопорушенням дія, яка хоч і передбачена цим Кодексом або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена в стані необхідної оборони, тобто при захисті державного або громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, установленого порядку управління від протиправного посягання шляхом

заподіяння посягаючому шкоди, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Перевищенням меж необхідної оборони визнається явна невідповідність захисту характерові і суспільній шкідливості посягання [1].

Науковці по – різному підходять до поняття «необхідна оборона». Справа в тім, що це поняття є і в кримінальному праві, але воно відрізняється від необхідної оборони в адміністративному праві. Ю. В. Александров вважає, що необхідна оборона є вимушене заподіяння тому, хто посягає шкоди для правомірного захисту особи, суспільних і державних інтересів від суспільно небезпечного посягання [7, с. 190].

На думку Н. Плисюка необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, що захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає шкоди необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення або припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони [8, с. 15].

Дослідниця Л.В. Гусар зазначає, що необхідною обороною є дії особи, яка використовує необхідний захист для того, щоб попередити існуюче чи безпосередньо загрозливе протиправне посягання на охоронювані законом права та інтереси особи, що захищається, або іншої особи, а також суспільні інтереси та інтереси держави, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони [9, с. 16].

Р. Я. Заяць дає своє поняття необхідної оборони і вказує на те, що ця обставина має свої загальні та спеціальні ознаки.

Необхідна оборона, яка є універсальною (тобто загальною для всіх галузей права) обставиною, що виключає юридичну відповідальність, охоплює вчинки, пов'язані з дозволенням заподіянням шкоди об'єктам, що

охороняються законом. Така поведінка має юридичне значення і тому через об'єктивну необхідність підлягає правовому регулюванню. І оскільки необхідна оборона не є суспільно небезпечним діянням, тобто не має необхідної ознаки будь-якого правопорушення, вона визнається законом правомірною, тобто такою, що відповідає вимогам правових норм [10, с. 72].

Основні ознаки необхідної оборони: є свідомим і вольовим вчинком; за своїм змістом є суспільно-корисною; виключає суспільну небезпеку і протиправність діяння, тим самим юридичну відповідальність.

До спеціальних ознак необхідної оборони в адміністративному праві слід віднести: заподіяння шкоди лише особі, що посягає; своєчасність оборони; метою оборони є захист від дійсного протиправного посягання; співрозмірність оборони та посягання [6, с. 231].

Третьою обставиною, що виключає адміністративну відповідальність законодавець називає неосудність.

Згідно ст. 20 КпАП не підлягає адміністративній відповідальності особа, яка під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану [1].

Поняття неосудності виводиться із позитивного поняття осудності. Але більшість учених, вказуючи на ознаки поняття неосудності, не беруть до уваги того співвідношення, яке існує між зазначеними поняттями, а намагаються дати визначення цього поняття, виходячи із законодавчих положень, що стосуються неосудності, передбачених в ст.20 КпАП України.

Сучасні автори підручників з адміністративного права зазначають, що неосудність – стан особи, за якого вона не могла усвідомлювати своїх дій або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового

розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану [11, с. 68].

В.К. Колпаков, зазначає, що стан неосудності – це вчинення дій з ознаками адміністративного проступку особою, яка не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану [12, с.80].

Ознаки неосудності в адміністративному законодавстві вводять діяльність лікарів-психіатрів та юристів в конкретні рамки, є необхідним елементом кваліфікації дій вчинених особами з відхиленнями психічного характеру. При визначенні ознак неосудності необхідно враховувати, що правові заборони в законодавстві спрямовані на дії лише осудних осіб.

Для визначення неосудності використовують поєднані між собою два критерії: медичний та юридичний. Застосування одного з цих критеріїв без зв'язку з іншим при кваліфікації проступків та проведенні медичного обстеження не допустима.

Юридичний (психологічний) критерій неосудності свідчить про глибину ураження психіки, яка визначає здатність особи усвідомлювати характер дій, які нею вчиняються та керувати ними.

Таким чином неосудність під кутом зору юридичного критерію свідчить про нездатність особи усвідомлювати фактичний характер власної поведінки, її суспільну небезпечність (інтелектуальний момент) та керувати нею (вольовий момент) [13, с. 207].

Медичний критерій визначає коло тих психічних захворювань, з якими пов'язані протиправні дії особи.

Для визначення особи неосудною достатньо встановлення однієї ознаки юридичного критерію і одне психічне захворювання з перерахованих у статті 20 КупАП:

1) до хронічних душевних захворювань можна віднести – шизофренію, епілепсію, прогресивний параліч тощо;

2) тимчасовий розлад душевної діяльності – алкогольні психози, біла гарячка, патологічне сп'яніння тощо;

3) слабоумство – незрозумітість інтелекту із зниженням розумових здібностей (дебільність, імбецильність, ідіотія) [14, с.153];

4) інший хворобливий стан – це стан, пов'язаний з розладом психічної діяльності. Він не є одним з вищезазначених, але за своїм психопатологічним порушенням може бути прирівняний до них. Сюди належать деякі види психопатій та психастеній: вищамарення та галюцинації на ґрунті важкого інфекційного захворювання; стан абстиненції, а також затримки психофізичного розвитку в формі інфантилізму, тобто психічної незрілості [15, с.103].

В Україні діє презумпція психічного здоров'я, відповідно до якої кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених законодавством.

Якщо під час провадження адміністративних справ виникає питання з приводу психічного стану особи, за відповідним рішенням суду призначається судово-психіатрична експертиза, яка проводиться в Українському науково-дослідному інституті соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, центрах судово-психіатричних експертиз, відділеннях (амбулаторних, стаціонарних експертиз), які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень, психоневрологічних диспансерів. Організація проведення експертиз та оформлення її результатів визначаються законами України «Про судову експертизу» та «Про психіатричну допомогу», а також Кримінальним процесуальним, Цивільним процесуальним кодексами,

КпАП, а також Порядком проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України від 8 жовтня 2001 р.

У своїх наукових розвідках Р.Я. Заяць пропонує своє бачення поняття «неосудності». Він сформував його так: неосудність – це нездатність особи усвідомлювати суспільне значення своїх дій (бездіяльності), віддавати звіт у своїх діях чи керувати ними, що стало наслідком хворобливих змін її психіки.

Враховуючи те, що норма про неосудність на практиці майже не застосовується доцільно ст.20 КпАП України доповнити ч.2 наступного змісту: «Особа, яка здійснює провадження в справі про адміністративне правопорушення, зобов'язана призначити судово-психіатричну експертизу особи, що притягується до відповідальності, у випадки, коли виникає сумнів щодо її осудності». Саме ця норма дозволить зменшити кількість притягнутих до адміністративної відповідальності неосудних осіб [13, с. 208].

І на останок хочеться звернути увагу на, що на сьогоднішній день КпАП визначає тільки три обставини, що виключають адміністративну відповідальність.

Однак, деякі вчені-адміністративісти пропонують розширити перелік таких обставин. Так, С. Князев пропонує доповнити перелік обставин, що виключають адміністративну відповідальність, такою обставиною, як затримання злочинця. Він переконаний, що «пряме закріплення цієї обставини в діючому законодавстві у великій мірі відповідає потребам забезпечення законності в правозастосовчій діяльності» [16, с. 98].

Дослідниця О. Літошенко погоджується з вищезазначеним науковцем і пропонує розширити межі цієї обставини. Вона вважає, що до змісту цієї обставини, має входити не лише затримання злочинця, але й затримання особою інших осіб, які вчинили правопорушення [17, с. 101].

Введення такої обставини підтримує і Р.Я. Заяць, вказуючи на те, що ця обставина закріплена на законодавчому рівні в деяких країнах. Так, в білоруському адміністративно-деліктному праві визначено затримання фізичної особи, що вчинила злочин або адміністративне правопорушення як обставину, що виключає адміністративну відповідальність.

На підтримання цієї позиції слід також зазначити, що суспільна корисність затримання особи, яка вчинила правопорушення полягає саме в тому, що воно одночасно: забезпечує доставляння правопорушника відповідним державним органам; запобігає вчиненню нових правопорушень; реалізує принцип невідворотності юридичної відповідальності [18, с. 45].

Висновки. Отже, відповідно чинного законодавства, ми проаналізували систему обставин, що виключають адміністративну відповідальність та визначили проблеми їх застосування.

Узагальнюючи вищевикладене, можемо зазначити:

1. Крайній необхідності характерні основні та спеціальні ознаки; ця обставина не є виключно адміністративно-правовою, її застосовують у кримінальному та цивільному праві; найчастіше судді звертається до цієї норми при розгляді справ про порушення правил дорожнього руху.

2. Право на необхідну оборону є природним і невідчужуваним, а також абсолютним правом людини; стан необхідної оборони виникає не лише в момент протиправного посягання, а й за наявності реальної загрози заподіяння шкоди тому, хто обороняється. Норми адміністративного законодавства про необхідну оборону в порівнянні з нормою крайньої необхідності використовується в судовій практиці набагато рідше.

3. Поняття неосудності тісно пов'язано з осудністю. Воно є негативним за своїм змістом, ознаки якого виводяться із позитивного поняття осудності. Осудність – це такий стан особи, при якому вона здатна усвідомлювати

свої дії (бездіяльності) і керувати ними та нести за них адміністративну відповідальність. Для визначення неосудності використовують поєднані між собою два критерії: медичний та юридичний. Норма про неосудність на практиці майже не застосовується.

4. Пропонуємо доповнити перелік обставин, що виключають адміністративну відповідальність, такою обставиною, як затримання особи, що скоїла злочин або адміністративне правопорушення.

Таким чином, система обставин, що виключають адміністративну відповідальність, потребує постійного аналізу, прогнозів та управління. Для цього необхідні не лише юридичні, але і соціологічні дослідження в країні.

Список використаної літератури

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне законодавство із змінами та допов. на 05 квітня 2013 р.: - К.: Алерта, 2013. – 224 с.

2. Заяць Р.Я. Поняття та ознаки обставин, що виключають адміністративну відповідальність / Р. Я. Заяць // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. - 2011. - Вип. 7. - С. 282-285.

3. Заяць Р. Я. Правовий аналіз обставин, що виключають адміністративну відповідальність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Р. Я. Заяць; ПВНЗ «Львів. ун-т бізнесу та права». - Л., 2012. - 20 с.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Науково-практичний коментар / Р.А. Калюжний, А.Т.Комзюк, О.О. Погрібний. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 781 с.

5. Заяць Р. Я. Крайня необхідність як обставина, що виключає адміністративну відповідальність / Р. Я. Заяць // Митна справа. — 2012. — № 1; Ч. 2; Кн. 1. - С. 200-202.

6. Заяць Р. Я. Поняття, ознаки та значення необхідної оборони як обставини, що виключає адміністративну відповідальність / Р. Я. Заяць // Митна справа . - 2014. - № 2(2.1). - С. 229-235.

7. Александров Ю.В. Кримінальне право України: Загальна частина. - Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. - К.: МАУП, 2004. - 328 с.
8. Плисюк Н. М. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. М. Плисюк ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. - Л., 2011. - 19 с.
9. Гусар Л.В. Необхідна оборона: кримінологічні та кримінально-правові аспекти: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Леся Віталіївна Гусар ; Одеська національна юридична академія. — О., 2009. — 17 с.
10. Заяць Р. Я. Становлення та розвиток необхідної оборони / Р. Я. Заяць // Митна справа. - 2014. - № 1(2.1). - С. 66-73. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_1\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_1(2))
11. Адміністративне право: Навч. пос. / О.І. Остапенко, З.Р. Кісіль, М.В. Ковалів, Р.В. Кісіль. -К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. - 536 с.
12. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посібник / В. К. Колпаков. - К.: Юрінком Інтер. - 2008. - 256 с.
13. Заяць Р. Я. Неосудність як обставина, що виключає адміністративну відповідальність / Р. Я. Заяць // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. - 2011. - Вип. 6. - С. 206-208.
14. Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. Т.О. Коломоець - К.: Істина, 2008. - 219 с.
15. Лень В.В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві: Монографія / Передм. Д. ю. н., проф. Ю.М. Антоняна. - Д.: Дніпроп. Держ. Ун-т внутр. Справ; Ліра ЛТД, 2008. - 180 с.
16. Князев С.Д. Обстоятельства, исключают административную ответственность / С.Д. Князев // Правоведение. - 1990. - № 6. - с. 97-99.

17. Літошенко О. С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності. : Дис... канд. наук: 12.00.07 / О.С. Літошенко; Київ. нац. екон. ун-т. - К., - 2005. – 199 с.

18. Заяць Р.Я. Система обставин, що виключають адміністративну відповідальність / Р. Я. Заяць // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. - 2012. - Вип. 9. - С. 44-46.